

“PADŞAH OYUNU” VƏ ONUN ARXAİK KÖKLƏRİ

Xalqın bayram mədəniyyəti cəmiyyətdə gedən sosial-iqtisadi dəyişikliklərlə əlaqədar zaman keçdikcə özünün bir çox komponentlərini itirmişdir. Bu proses bu gün də davam edir, xüsusən də Qarabağın işğalı, insanların doğma torpaqlarından didərgin düşməsi və Azərbaycanın dörd bir tərəfinə dağılması bunu daha da sürətləndirmişdir. Öz kəndlərində, isti ocaqlarında olduğu zaman insanların böyük həvəslə icra etdiyi bir çox mərasimlər, oynadığı oyunlar, köçkünlükdən sonra, demək olar ki, yerinə yetirilmir, oynanılmır. Məhz bu səbəbdən “Moza-moza”, “Mətəyə salma”, “Qığ-mərə”, “Qaçma-top” kimi bir çox xalq oyunları haqqında təsəvvürlər bu gün yalnız yaşlı insanların hafizəsində yaşayır, uzun müddət oynanılmadığından həmin oyunlar barədə verilən məlumatlar natamamlığı, oyunun bütün komponentlərini əhatə etməməsi ilə narahatlıq doğurur. Ən acınacaqlısı odur ki, proses bu sürətlə davam edərsə, bir müddətdən sonra xalq öz bayram mədəniyyətinin, xalq oyunlarının böyük bir hissəsini itirmiş olacaqdır.

Bildiyimiz kimi, milli bayramlar hər bir xalqın milli kimliyini formalaşdıran, onu dünyada tanıdan əsas ünsürlərdən biridir. Səbəbsiz deyil ki, bir çox xalqlar dünyada məhz milli bayramları ilə tanınır, gündəmə gəlirlər. Bayramları bu qədər önəmli edən əsas səbəb milləti bütünləşdirməsi, varlıkasıb, böyük-küçük fərqi qoymadan toplumun bütün üzvlərini

---

* AMEA Folklor İnstitutu, “Folklorun toplanması və sistemləşdirilməsi” şöbəsinin müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, ilkinrustamzade@mail.ru

bir araya gətirməsidir. Azərbaycanda belə bayramlardan biri Novruz bayramı və onun komponentlərindən biri olan “Padşah oyunu”dur. Sovet dövründə digər mərasimlər kimi “Padşah oyunu” da öyrənilməmiş, uzun müddət tədqiqatçılar Azərbaycanda belə bir adətin varlığından xəbərsiz olmuşlar. Əli Sultanlı Azərbaycan dramaturgiyasının şifahi qaynaqlarından bəhs edərkən Novruz bayramında keçirilən bir çox oyunlardan danışır, amma “Padşah oyunu” haqqında məlumat vermir (Sultanlı 1964). Mirəli Seyidov “Yaz bayramı” əsərində “Padşah oyunu”na dair C.Frezerdən nümunələr gətirir, M.F.Axundovun “Aldanmış kəvakib” əsərinin də həmin mifik görüş əsasında qurulduğunu bildirir. Lakin araşdırıcının “ehtimal etmək olar ki, bu mifik görüş nə vaxtsa türk xalqlarında varmış” fikri onun da belə bir adətin varlığından xəbərsiz olduğunu göstərir (Seyidov 1990, 39). Müstəqillik qazandıqdan sonra maddi-mənəvi sərvətlərimizin öyrənilməsinə marağın artması tədqiqatçıların diqqətini “Padşah oyunu”na yönəlmişdir. Bunun nəticəsi olaraq, Ordubaddakı “Xan bəzəmə” adəti əsasında “Padşah oyunu”nun təsviri meydana çıxır (Şamil 2009, 117). Əli Şamil tərəfindən verilmiş həmin təsviri oyun haqqında ətraflı təsəvvür yaradan ilk sistemli təsvir saymaq olar. Ondan sonrakı dövrdə mərasim haqqında verilən məlumatlar həmin təsvirdən irəli getmir.

Son iki-üç ilə qədər “Padşah oyunu” ilə bağlı əldə olan məlumatlar yuxarıda qeyd etdiyimiz mənbələrlə məhdudlaşdı. Yalnız son illər Folklor İnstitutunun təşəbbüsü ilə Qarabağ folklorunun toplanmasına marağın artması və bununla əlaqədar bölgə sakinləri ilə görüşlərin intensivləşməsi həmin adətə dair maraqlı nümunələrin qeydə alınması ilə də xarakterik olmuşdur. 2013-cü ildə Qarabağ folklor örnəklərini top-

lamaq məqsədilə Taxtakörpü qəsəbəsinə ezam olunduğumuz zaman Laçın rayon sakinləri arasında belə bir adətin izlərinə rast gəldik. Daha sonra Qubadlı sakinlərindən də belə bir adəti qeydə almaq bizə nəsbib oldu. Ən nəhayət, 2014-cü ildə Beyləqan rayonunun Günəşli kəndində (bu kəndin əhalisi keçən əsrin ortalarında Cəbrayılın Sirik kəndindən Beyləqana gələn ailələrdən ibarətdir) həmin adətin birbaşa iştirakçısı olduq və onu videolentə köçürə bildik. Son toplanmalar nəticəsində əldə edilən materiallar bizə həm bu oyunun yayılma coğrafiyasını müəyyən etməyə, həm də onun daha ətraflı təsvirini verməyə imkan verir.

Padşah oyunu. “Padşah seçmə” (Laçın), “Padşah oyunu” (Cəbrayıl), “Şah bəzəmə” (Qubadlı) və yaxud “Xan bəzəmə” (Ordubad) adı ilə tanınan bu oyuna Azərbaycanın bir çox bölgələrində rast gəlmək mümkündür. Həmin mərasim bəzi rayonlarda (Qubadlı, Laçın) ilaxır çərşənbədə, Cəbrayılın Sirik kəndində martın 21-22-si, Ordubad rayonunda isə yeddi-ləvin günü (martın 21-i) keçirilərdi. Qubadlı rayonunun Dəmirçilər kənd sakinini Əyyub Bədəlovun dediyinə görə, bu mərasim o qədər təmtəraqlı olardı ki, rayon mərkəzindən, qonşu kəndlərdən adamlar həmin oyunu izləmək üçün Dəmirçilər kəndinə gələrdilər.

İslamın gəlişindən sonra “Padşah oyunu” arxaik məzmununu itirmiş, yeni məna qazanmışdır. Xalqa görə, Novruz bayramı Həzrət Əlinin taxta çıxdığı gündür, hətta həmin fikrin təbliğ olunduğu dini nağıllar da mövcuddur. Həmin nağılların birində deyilir ki, iki əmioğlu bir qıza aşıq olur. Onlardan biri həmin qızla evlənir və toy axşamı gəlinin yanına gedəndə evin qapısı önündə xəncərlə vurulub öldürülür. Oğlunun qatilinin tapılması üçün ata onun meyidini Məkkə şəhərinə göndərir.

Abubəkirdən, Yeziddən oğlanın qatilini soruşurlar, onlardan müsbət cavab ala bilmədikdə Həzrət Əliyə müraciət edirlər. Həzrət Əli oğlanı öldürənin əmisi oğlu olduğunu söyləyir, amma onun sözünə inanmırlar. Onun əmri ilə oğlan öldürülən zaman qapının üstündə olan göyərçinlər, cinayətdə işlədilən xəncər şahidlik edir. Ona yenə inanmadıqda Həzrət Əli yeddi rükət namaz qılıb Allahdan oğlana can istəyir. Oğlan dirilir, ayağa duraraq onu öldürənin əmisi oğlu olduğunu söyləyir. Nağılda deyildiyinə görə, Əliyə iyirmi dörd il taxta çıxmaq qadağan olunmuşdu. Həmin gün qeyd olunan müddət tamam olur və Əli qırmızı geyinərək taxta çıxır. Ondan sonra camaat bayram edir və dirilən adamın şərəfinə həmin günü Novruz adlandırırlar (Qarabağ 2012b, 221).

Xalq arasında mövcud olan təsəvvürə görə, həmin tarixdən etibarən bu gün böyük təmtəraqla keçirilir. Ona görə də bütün qadağalara baxmayaraq, xalq həmin adətə sadıq qalmış, hətta gizli də olsa, Əlinin taxta çıxdığı günü keçirməyə çalışmışdır. Əslən Cəbrayıl rayonunun Sirik kəndindən olan, hazırda Beyləqan rayonunun Günəşli kəndində məskunlaşan İdris İbayevin dediyinə görə, sovet dövründə kənddə bu bayramı keçirən adamları siyahıya alırdılar. O zaman Əli Çələbi onlara ürək-dirək verərək deyirdi ki, “qorxmayın, bayramı keçirin. Bayramda sizin hansınızı tutsalar, deyin toy eləyirəm, bir kişinin də qızını alın”. İnformatorun dediyinə görə, bir il Sovet sədri onları bayram keçirməyə qoymur. Əli Çələbinin tapşırığı ilə camaat bir ağsaqqalı sovet sədrinin yanına gəndərib ondan kənddən çıxmasını tələb edir, əks təqdirdə kəndin cavanlarının onu öldürəcəkləri ilə hədələyir. Xoşamsaxlıdan olan sovet sədri həmin təhdidlərdən sonra kənddən çıxır. Həmin gün – 1941-ci il martın 21-də kənd sakinləri kolxozun

pəyəsinə bəzəyir və klubda tədbirləri olduğunu söyləyib bu adla bir erməni aşığını da kəndə gəlməyə razı salırlar. Aşığı gəlib tövləni görəndə əvvəl buranın klub olmasına şübhə edir, amma camaat onu dilə tutub içəri girməyə razı salır. Aşığı içərinin muzey kimi bəzəndiyini görüb təəccüb edir. Söyləyicinin dediyinə görə, o gün kənddə elə bir bayram keçirilir ki, “dünya tarixində bəlkə heylə bayram keçirilməyib”. Əli Şamilin yazdığına görə, bütün yasaqlara baxmayaraq, sovet dövründə Ordubadda da bu bayram böyük təmtəraqla qeyd olunur və Naxçıvanın hər yerindən həmin mərasimi izləməyə gələrdilər (Şamil 2009, 127).

Bəzi yerlərdə həmin adətə keçirilməsi üçün qabaqcadan müəyyən qədər vəsait də yığılır. Qubadlı rayonunun Dəmirçilər kənd sakini Əyyub Bədəlovun dediyinə görə, iyirmi, iyirmi iki nəfər pul yığıb heyvan alardı. Həmin heyvanın ətinədən yemək bişirilər və camaata verilərdi. Beyləqanın Günəşli kəndində isə 2014-cü ildə həmin mərasimi keçirmək üçün hər evdən on manat pul yığılmış və həmin vəsait çalğıçıların pulunun ödənilməsinə, onların yeməyinə, mağarın qurulmasına və s. xərclənmişdi.

Bəzi yerlərdə padşah olacaq şəxs səsvermə ilə müəyyən edilir. Laçın rayonunun Sadınlar kənd sakini Pəsi Quliyevin dediyinə görə, səsə qoyardılar, kim daha çox səs toplasa, onu padşah seçərdilər. Ordubad rayonunda da padşah səsvermə ilə müəyyən edilirdi. “Azərbaycan folkloru antologiyası”nın I cildində deyilir ki, yeddiləvin günü səhər tezdən hamı böyük meydana yığılır. Şənlik başlanır. Cəngi çalınır, zorxana qurulur. Pəhlivanlar gülüşüb qurtarandan sonra zorxana yığılır. Meydana kosa çıxır... Bundan sonra ağsaqqallardan biri meydana yığılanlara üz tutub deyir: “Camaat, bu gün bir xan seç-

məliyik. Xan gərək qaşqabaqlı, sözü ötkəm adam olsun. Ona bir vəzir, bir vəkil, bir də cəllad seçib verin”. Camaat yerbə-yerdən deyərdi ki, xanımız Başmaqçı Mərdan olsun” (AFA 1994, 18). Bəzi yerlərdə padşah olacaq şəxsin görkəminə fikir verərdilər, kim hündürboylu, yaraşığı idisə, onu padşah seçərdilər. Dəmirçilər kəndində isə padşah, onun əyan-əşrəfi yaşlı, sayılıb seçilən adamlar arasından seçilərdi. Əyyub Bədəlovun dediyinə görə, 2009-cu ildə Sumqayıt şəhər stadionunda bu mərasimi keçirən zaman məktəb direktoru Yadigar müəllim şah seçilmiş, kəndin icra nümayəndəsi Şahbaz müəllim də onun vəziri olmuşdu. İdris İbayevin dediyinə görə, Sirikdə İsgəndər oğlu Məhəmməd adlı qolu şikəst, yoxsul bir kişi olub. Hər il Novruz bayramına iki gün qalmış Əli Çələbi onu gətirib başını qırxdırar, onu təmiz çimizdirtdirər, alt paltarından tutmuş üst paltarına qədər təzələyərdi. Əli Çələbiyə deyərdilər ki, bu kənddə padşah qoymağa bir şəxsiyyətli adam tapmırsan? Cavabı belə olardı ki, ömrü boyu üstünə su dəyməyən bir adamı çimizdirib, təmiz paltar geyindirməyin Allah yanında savabı böyükdür. Onu geyindirib padşah qoyardılar, ona vəzir-vəkil seçilərdi. Elə adamı vəzir seçərdilər ki, onun bəmərəliyi olsun, camaatı danışdıra bilsin, məclisi şənəndirməyi bacarsın.

Pəsi Quliyevin dediyinə görə, axır çərşənbədə hər məhlənin öz padşahı seçilərdi. Qızlarla oğlanların məclisi ayrı olardı. Qızlar oğlanları öz məclislərinə buraxmazdılar, amma bəzən hansısa bir oğlan qadın paltarı geyinərək qızların məclisinə gələrdi. İnformatorun dediyinə görə, onun oğlanları axır çərşənbədə qadın paltarı geyinər, üzələrini yaşmaqla örtüb qızların məclisinə gedərdilər. Eynilə qızlar da oğlan paltarı geyinib oğlanların məclisinə gələrdilər.

Xan bir qayda olaraq kişilərdən olur, yalnız müstəsna hallarda qadınlar da xan seçilə bilirdi. Əli Şamilin yazdığına görə, 1946-1970-ci illərdə Ordubad rayonunun Tivi kəndində keçirilən mərasimlərdə xan dəyirmançı Kəblə Qədimin xanını Mircahan olmuşdu. Onun da ilk icraatı taxta əyləşən kimi ərini döydürmək və cərimələtmək olarmış (Şamil 2009, 126). Elə adamlar vardı ki, onlar uzun illər dalbadal xan seçilirdi. Beyləqan rayonunun Günəşli kəndində İdris İbayev keçən əsrin sonlarından bu vəzifəni icra etmiş, yalnız 2014-cü ildə öz taxtını başqasına vermişdir. Əli Şamilin yazdığına görə, 1970-1980-ci illərdə Ordubadda keçirilən şəbədələrdə həmişə Vəli adlı kişi xan bəzənərdi. Elə buna görə də şəhərdə əksəriyyət onu Vəli xan kimi çağırırdı. Bəzən də bu vəzifə nəsildən-nəsilə ötürülürmüş. Məsələn, Ordubadın Tivi kəndində Mircahan arvaddan sonra onun oğlu xan seçilmişdi.

Günəşli kənd sakini İdris İbayevin dediyinə görə, şah olan şəxs bir sutka dinməməli, danışmamalıdır. Gülən kimi onu taxtdan düşürər, soyundurub dar ağacından “asardılar”. Ordubad rayonunda da ən məşhur məzhəkəçilər, gülüş ustaları xanı güldürmək üçün dəridən-qabıqdan çıxardılar. Xan gülsün deyə bəzən meydanda qadın, qız olmasına baxmayaraq, xanla açıq-saçıq zarafatlar da edərdilər. Xan bütün bu məzhəkələrin qabağında özünü saxlaya bilməyib gülərsə, meydana toplaşan tamaşaçılar onu geyimli-keçimli suya basar, onu “xanlıq”dan salardılar. Taxtdan salınmış şəxs isə bir daha xan seçilə bilməzdi. Əli Şamilin yazdığına görə, XX yüzillikdə Ordubadda gülən xanlar haqqında xatirələr hələ də insanların yaddaşında yaşayır.

Mərasim üçün xüsusi bir mağar qurulardı. Şahı mağara yaxın qonşu bir evdə bəzəyərdilər. Məclis başlayanda “Vağ-

zalı” çalınar, şah vəzir-vəkilin, fərraşların əhatəsində məclisə daxil olardı. Bütün məclis əhli ayağa qalxar, əl çalar və deyər-di: “Şah oynasa, ucuzluq olar”. Şah da əlini götürüb “Şah gəldi” havasına ağıryana oynayardı. Oynayandan sonra çıxıb taxtında oturur və səlahiyyətlərinin icrasına başlayardı. Məclis qurtaranda da aradan elə çıxardı ki, kimsə ona bir söz deməsin. Laçın rayonunda padşah seçmə mərasiminin əsas iştirakçıları cavanlar idi və onlar padşahı öz tay-tuşları arasından seçərdilər. Padşah qəlbidə oturur, ondan bir az aşağıda vəzir, lap aşağıda buyruqçuları durardı. Padşahın bir tərəfində xəbər aparıb gətirənlər, o biri tərəfində isə xəzinədar oturardı. Padşah əyninə arxalıq, üstündən çuxa geyinər, başına da papaq qoyardı. Padşahın geyimi kənddən-kəndə fərqlənir. Məsələn, Sadınlər kəndində padşahın əyninə qırmızı xələt geyindirər, başına da kardondan düzəldilmiş bəzəkli papaq qoyardılar. Qızların məclisində isə padşah seçilən qızın başına yaylıq atırdı. Qubadlı şəhər sakini Münəvvər Həşimovanın dediyinə görə, axır çərşənbədə şah bəzəyərdilər. Şahın başına qəşəng papaq qoyardılar, əyninə ona layiq paltar geyindirərdilər. Şahın özü kimi onun atı da bəzənərdi. Atın belinə kənarları qotazlarla bəzədilmiş qırmızı çul salardılar, şah onun üstündə oturardı. Ordubad rayonunda isə padşah seçilən şəxs meydanın yuxarı başında qurulmuş taxtda oturur, vəzir, vəkil də gəlib taxtın sağında, solunda əyləşərdi. Yaraqlı-yasaqlı fərraşlar şahın hüzurunda əmrə müntəzir dayanardılar. Cəllad qırmızı libas geyinər, əlində balta meydanın aşağı başında gözləyərdi.

Ordubad rayonunda mərasim xəlat geyinmiş, başına tac qoymuş xanın ata mindirilib əyanların və musiqiçilərin müşayiətində gəzintiyə çıxması ilə başlayır. Oyun barədə verilən təsvirdə deyilir ki, yol boyu “Var olsun xanımız!”, “Xanımız

mərhəmətli xandır!” və s. alqışlar səslənir. Xan, əyanlar və onları müşayiət edənlər kəndin və ya şəhərin ətrafındakı bağlı-bağçalı, çayır-çəmənli yerlərdə gəzdikdən sonra geri dönürlər. Evlərin qarşısında və küçələrdə yenə də xanı və onun vəzir-vəkilini alqışlarla, mahnı və musiqi ilə qarşılayırlar. Gəzintiyə gedəndə və geri dönəndə xan heç yerdə dayanmır. Ona şikayət etmək, arzu və istəklərini bildirmək istəyənlərin xana yaxınlaşmasına izin verilmir. Fərraşlar, əyanlar, vəzir, vəkil xana “şikayət etmək” istəyənə məsləhət görürlər ki, “sarayda qəbula gəlsinlər”. Müstəsna hallarda, yəni yaşlı adamları, xəstələri gördükdə xan atı saxlayar, onların şikayətini dinləyər. Gəzintidən qayıdan xan baş meydanda qurulmuş taxta əyləşirdi.

Xan taxtda əyləşdikdən sonra musiqi sədaları yüksəlir. Alqış sədaları altında öncə yallı gedən dəstələr meydana çıxır. İki yallı dəstəsi bir-birindən çevik olmağa, daha yaxşı oynamağa çalışır. Yorulub sıranı pozanları və oynamağı dayandıranları fitə basmaqla, hay-küylə yola salırlar. Sonra güləşçilər ortaya çıxırlar, musiqi sədaları altında güləşirlər. Güləşdə gənclərlə yanaşı yaşlılar, qocalar da fəal iştirak edirlər. Yallı yarışından fərqli olaraq, güləşdə məğlub tərəfi fitə basmazlar. Yenəni də, yeniləni də alqışlarla qarşılayırlar. Axırda ən yaxşı güləşçi də, qalib yallı dəstəsi də xanın adından mükafatlandırılır. Bu mükafatlar, eləcə də imkansız ailələrə edilən yardımlar, kimsəsiz qocalara, şikəstlərə, xəstələrə verilən paralar xanın cərimələdiyi imkanlı adamlardan alınan pullar hesabına ödənilirdi (Şamil 2009, 123).

Həmin gecə padşah müəyyən əmrlər verər, başındakı adamlar onun əmrini icra edərdilər. Padşahın sözü hər kəs üçün qanun idi və kimsə ona etiraz etməzdi. Kim padşahın sözüne baxmırdısa və ya onun əmrinə tabe olmurdusa, onu tutub pad-

şahın hüzuruna aparar, onun qarşısında dizi üstə oturdular. Günahı onun üzünə deyilər və o, cəzalandırıldadı. Əyyub Bədəlovun dediyinə görə, bu mərasimi rayonda keçirəndə birinci katib Şahsuvar Yəhyayevi şahın hüzuruna gətizdirmişdilər. Sadınlər kənd sakininin dediyinə görə, başqa məhlənin adamı torba sallamaq üçün onların ərazisinə gəldikdə onu tutub padşahın hüzuruna aparardılar. Padşah da ondan soruşardı ki, sən kimdən icazə alıb mənim mahalıma gəlmisən? O da müxtəlif bəhanələr gətirərdi: ya deyərdi “təsadüfən burdan keçirdim”, ya digər səbəblər gətirərdi. Padşah onu cərimələyər, verilən cəriməni də vəzir-vəkil dəftərə qeyd edərdi.

Məclisdə, əsasən, müəyyən adamlara kəsilən cərimələrdən pul yığılırdı. Bundan əlavə, padşah kimisə asılmaqla cəzalandırırdıqda həmin şəxsin yaxın adamı pul ödəyib onu azad edə bilirdi. Həmin pullar xəzinədərdə yığılır və həmin vəsait xeyirxah işlərə sərf olunurdu. Məsələn, Əyyub Bədəlovun dediyinə görə, həmin mərasimdən yığılan vəsait hesabına onlar bir dəfə məscidin darava deyilən hissəsini təmir eləmiş, növbəti il yığılan vəsait hesabına yetim-yesirə əl tutmuşlar. Günəşli kənd sakini İdris İbayevin dediyinə görə, 2013-cü ildə həmin mərasimdən yığılan pul ilə kəndə artezian üçün motor alınmışdı.

Əyyub Bədəlovun dediyinə görə, bir dəfə Qubadlıda “Padşah tikmə” mərasimini keçirəndə kəndin müxtəlif yerlərinə yazıb vurmuşdular ki, şahın əmrinə əsasən, gecə saat birə qədər heç kim yatmamalıdı. Kim yatsa, şah tərəfindən cəzalandırılacaq. Gecə saat on ikini keçdikdən sonra padşah evləri gəzər, onun əmrini poza biləcəyi ehtimal olunan adamların qapısını döyərdi. Söyləyicinin dediyinə görə, bir dəfə padşah camaatın onun əmrinə tabe olub-olmadığını yoxlamaq

üçün Misir müəllimin evinə gəlir. Stolda mürgüləyən Misir müəllim padşahın adamlarını görəndə deyir: “Köpək uşağı, gəlin çıxın da, yata bilmirəm qorxumdan”. Padşah oradan çıxıb İbrahim həkimin evinə gəlir. İbrahim həkimin arvadı bunları görəndə deyir: “İbrahim dayınız sizin tapşırığa əməl eləməyib yatıbdı”. Padşahın adamları İbrahim kişini yorğan-qarışq yatağından götürüb meydana aparırlar. Qubadlı rayonunun Qaracallı kəndində də qabaqcadan yazıb hər yere vururdular ki, saat bir tamamda şah gəzintiyə çıxacaq, kimin nə şikayəti var, eləyə bilər. Saat bir tamamda şah bəzənərdi, atın üstündə gəzintiyə çıxardı, şikayətlərə baxardı.

Qubadlı rayonunda şahın verdiyi maraqlı cəzalardan biri zopu getmək idi. Şahın cəzaladırdığı adamlar qara zurnanın sədaları altında zopu gedərdi. Bir nəfər düşər qabağa, əlində şümal tut çubuğu tutardı. Qıraqda da on dənə, iyirmi dənə ehtiyat çubuq saxlayardılar. Cavanlardan on beş, iyirmi nəfər zopu çəkənin başına yığılardı. Dəstəni çəkən oynayır, zopubaşı qəfildən cibindən bir şey çıxardardı. Kim həmin əşyadan tapıb çıxardardısı, canını qurtarardı, yoxsa zopubaşı əlindəki çubuqla onları vurardı. Yaxud, yer qazıb ora su tökərdilər, dəstə üzvləri o suyu dilləri ilə yalamalıydılar. Kim yalamasaydı, zopubaşı çubuqnan elə vurardı ki, həmin şəxs başı çalaya girərdi.

Padşahın vəzifəsi kimisə cəzalandırmaq, kiməsə cərimə kəsməklə məhdudlaşmır, o həm də ədalətli qərarlar verir. Məsələn, Günəşli kəndində keçirilən mərasimdə bəzi kənd sakinləri avtobus sürücüsünün gediş haqqlarını qaldırmasından, Qubadlı rayonunda keçirilən mərasimdə adamlar pensiyanı vaxtılı-vaxtında ala bilməmələrindən şikayətlənirlər. Hər iki halda padşah camaatın şikayətinə ədalətlə baxır və onların xeyrinə qərar qəbul edir. Məsələn, Qubadlı rayonunda keçiri-

lən mərasim zamanı padşah Sosial-müdafiə şöbəsinin rəhbərini çağırıb pensiyaların ödənilməməsinin səbəbini soruşmuş, bayrama qədər camaatın pensiyasının ödənilməsini tapşırmışdı. Əli Şamilin yazdığına görə, Ordubad rayonunda keçirilən mərasim zamanı xan 10-15 nəfərə qonaqlıq verməyi, xörəklər bişirib imkansız ailələrə paylamağı buyurardı. Bişirilən xörəyin dadına da öncə xan və ya vəziri baxar, sonra onu paylaşmağa icazə verərdi.

Padşahın məclisinə gələn gəlinlər xonça bəzəyib gətirərdilər. Həmin nemətlər oturlara, xüsusən də, kənardan gələn qonaqlara paylanardı. Onları paylaşmaq üçün əynində xüsusi geyimləri olan üç-dörd nəfər təyin olunardı. Ordubad rayonunda isə xanın ziyarətinə gələnlərin əllərinə güləb suyu tökülür və onlar şirniyyata qonaq edilərdilər. Bunun müqabilində isə hər kəs imkanı daxilində şirniyyat qabına pul qoyardı.

Bəzi yerlərdə məclisin daha maraqlı keçməsi üçün kəndin cavanları padşaha qarşı müxalifət yaradar, saxta topla, tüfənglə silahlanıb şahı devirməyə gələrdilər. Müxalifətin padşaha qarşı hazırladığı plan qabaqcadan heç kimə məlum olmur. Günəşli kənd sakini Baqi Həsənovun dediyinə görə, 2013-cü ildə özünü müxalifət adlandıran dəstə altı-yeddi maşınla məclisi basmışdır. Dəstə üzvlərinin əllərində yalançı tüfəngləri, çiyinlərində qrantamyot əvəzinə peç turbası varmış. Əyinlərinə qəribə paltar geyinmiş, tanınmamaları üçün üzvlərinə kömür sürtmüşlər. Vəzir də onları Zimbabvedən gəlmiş adamlar kimi təqdim etmişdi. Müxalif üzvlər məclisdə qarışıqlıq salmağa, padşahın başından papağı qaçırmağa, padşahın adına gəlmiş xonçaları dağıtmağa çalışırdılar. Fərraşlar da ayıq olardılar və onları bu niyyətlərini gerçəkləşdirməyə imkan verməzdilər. Padşahın papağının qaçırılması ehtimalı

daha çox idi, ona görə fərraşların böyüyü əlində şallaq həmişə padşahın yanında durar, buna cəhd edən şəxsləri tutub dar ağacından asardı. Baqi Həsənovun dediyinə görə, məclisə bir az şuxluq qatmaq üçün bəzən özləri şərait yaradırdılar ki, beş-on xonça dağıdılın, camaat həmin nemətlərdən dadsın.

Beyləqan rayonunun Günəşli kəndində keçirilən “Padşah oyunu”nda on iki fərraş padşahı qoruyurdu, bir nəfər də onların başçısı idi. Fərraşların seçilməsi üçün qolunda qırmızı sarğı vardı, başçıların isə çiyindən aşırılaaraq sinəsinin ortasına qırmızı şal bağlanmışdı.

Həm Beyləqanda, həm Qubadlıda təşkil olunmuş mərasimlərdə padşah məclisin axırında səssiz-səmirsiz meydanı tərkdir və bununla mərasim qurtarırdı. Ordubad rayonunda xanın hakimiyyəti yeddi gün çəkər, onun üç günü daha qələbəlik olardı. Sonuncu gün xanı taxtdansalma mərasimi olardı. “Gələn bayrama bağrıbütöv çıxacaq!”, “Düşmənlərimiz zəlif olsun!”, “Cənabi Əmir köməyiniz olsun!” və b. dualar söylənər, sonra isə bir ağsaqqal xanın gördüyü işlərdən danışar, fəaliyyətini qiymətləndirər, ona uzun ömür və can sağlığı arzulayardı. Şən musiqi sədaları və atəşfəşanlıqla meydana toplaşanlar dağılışardılar.

Verilən təsvirdən də görüldüyü kimi, “Padşah oyunu” bu mədəniyyət içərisində o qədər kök atıb yayılmışdır ki, toplama fəaliyyətini genişləndirdikcə bu mərasimin izlərinə digər bölgələrdə də rast gələcəyimiz şübhəsizdir. Amma təəssüflər olsun ki, əvvəlki illərlə müqayisədə son illər “Padşah oyunu” çox şeyi itirib. Əvvəllər bu mərasim daha geniş bir ərazidə qeyd olunurdusa, son vaxtlar onun əhatə dairəsi daralmağa başlamışdır. Köçkünlükdən sonra Laçın rayonunda, demək olar ki, bu adət keçirilmir. Ordubad şəhərində isə vaxtilə hər məhəllə-

nin öz xanı olardısı, son 50 ildə yalnız bir yerdə – şəhərin “Sərşəhər” adlanan meydanında “Xan bəzəmə” şəbədəsi keçirilir. Mərasimin keçirildiyi günlərin sayında da azalma müşahidə olunur. Əvvəllər “Padşah oyunu” bir neçə gün qeyd olunurdusa, indi yalnız bir gün keçilir. İdris İbayevin dediyinə görə, “Padşah oyunu” Sirik kəndində martın iyirmi biri saat dördədən sonra başlayar, iyirmi ikisi gecəyə qədər davam eləyərdi. Onda daha təmtəraqlı keçirilər, insanlar səhərə qədər oturub oyuna tamaşa eləyərdi. Hətta kəndə kənardan gətirilən aşıqlar da insanlarda bu oyuna marağı, həvəsi görüb təəccüb edərdilər. İdris İbayevin dediyinə görə, bir dəfə məclisə dəvət olunmuş zurnaçının iki gün dalbadal zurna çalmaqdan dodaqları o qədər şişir ki, axırda zurnaçı bezib deyir: “Bilsəydim gedib bazarda semiçka satardım, bu kəndə gəlməzdim. İnsafınız olsun, insan bir belə oynayar?” Camaat da ona belə cavab vermişdi ki, bu, Əli bayramıdı, belə gündə heç adam yorularmı? İndiki dövrdə iki gün dalbadal belə bir məclisi təşkil etmək həddindən artıq baha başa gəldiyi üçün mərasim bir gün keçirilir, əvvəlki illərdəki kimi səhərə qədər deyil, gecə saat on ikiyə qədər davam edir. Əvvəllər hamı qırmızı paltar geyinib məclisə gələr, hətta padşah da başdan-ayağa qırmızı geyinirdi. Padşah olacaq şəxs bir gün qabaqcadan çimər, qüsullanaraq taxta çıxar və mərasimin icra olunduğu müddətdə ac qalar, danışmaz və gülməzdi. Günəşli kəndində iştirakçısı olduğumuz mərasimdə bu tələblərə, demək olar ki, əməl olunmurdu, padşah kostyumda taxta çıxmışdı (digərlərindən yalnız sinəsinə bağladığı qırmızı şala və papağına taxdığı quş tükünə görə seçilirdi), mərasim boyu həm danışır, həm də gülürdü.

Beyləqanda “Padşah oyunu”. 2014-cü ilin martında Beyləqan rayonunda folklor ezamiyyəsində olduğumuz zaman rayonun Günəşli kəndində keçirilən “Padşah oyunu” mərasimini videolentə almaq bizə nəsib oldu. Əslində Günəşli kəndində belə bir adətin varlığını təsadüf nəticəsində öyrəndik. Rayonun I Aşıqlı kəndində olduğumuz zaman kənd cavanlarından biri Günəşli kəndində şahidi olduğu “qəribə” adətdən – həmin kəndin sakinlərinin Novruz bayramında padşah seçmələrindən, padşahın adamları dar ağacından asdırmasından və s. danışdı. Onun dediyinə görə, o gündən sonra Novruz bayramı gəldikdə o tərəfə getməməyə çalışır və bizə də məsləhət gördü ki, həmin kəndə getməyək, gedəsi olsaq, bizi də asacaqlar. Biz həmin adətin iziylə səhərisi gün yolumuzu Günəşli kəndindən saldıq və camaatın həmin mərasimə hazırlaşdığıнын şahidi olduq. Günəşli kəndi üzümçülük sovxozunda işləmək üçün keçən əsrin 50-ci illərində Cəbrayıl rayonunun Sirik kəndindən gəlmiş ailələrdən təşkil olunub. Vaxtilə otuzqırx ailədən ibarət olan kənd indi 200-dən artıq təsərrüfatı olan bir kəndə çevrilib. Aşağıda verilən təsvir 2014-cü il martın 21-də həmin kənddə keçirilən mərasimin videoyazısı əsasında verilmişdir.

Padşah, onun əyan-əşrəfi qabaqcadan müəyyən edilmiş bir evdə bəzədilir. Padşah və vəzir-vəkilin başına önünə quş lələyi bərkidilmiş buxara papaq qoyulur. Padşahın papağına bərkidilmiş quş lələyi digərlərindən rənginə görə seçilir. Hər üçünün sinəsinə çiyindən aşırılaq qırmızı şal bağlanır. Vəzirin əlində tufəng, vəkilin əlində isə qalxan rolu oynayan dörd-ayaq və xançal olur. Onları qoruyan fərraşların müşayiəti altında evdən çıxaraq qabaqcadan hazırlanmış maşına minirlər. Padşah meydana banı (kuzası) açıq maşında gətirilir. Ma-

şının banında ortada padşah, sağında və solunda vəzir-vəkil durur. Padşahı on iki fərraş qoruyur. Onlardan ikisi maşının banında arxadan padşahı mühafizə edir, bir neçəsi maşının böyrü ilə hərəkət etməklə onu ətrafdan mühafizə edir. Qalan fərraşlar isə maşının qabağı ilə hərəkət edərək camaatı yoldan təmizləyir, maşının önünü açmağa çalışır. Maşının banındakı fərraşlardan biri əlində Azərbaycan bayrağı tutmuşdu, digər fərraşların isə əlində ya qamçı, ya da kəmər vardı. Gəlin karvanında olduğu kimi padşahın maşını öndə, digər maşınlar isə onun arxasında signal verə-verə padşahı meydanda qurulmuş çadıra gətirirlər. Qarşı tərəfdən gələn sürücülər öz maşınlarını kənara çəkərək padşahın maşınına yol verirdilər. Yolboyu camaat padşahı alqışlayır, padşah isə onun seyrinə çıxmış camaatı əli ilə salamlayırdı.

Mağar geniş bir ərazidə qurulmuşdu. Başda padşah üçün stol-stul, sağında Çələbi nəslinin nümayəndəsi üçün kreslo qoyulmuş, solunda isə çalğıcılar üçün yer düzəldilmişdi. Mağarın bir tərəfində qadınlar, digər tərəfində isə kişilər üçün oturmağa yer təşkil edilmişdi. Meydanın ortasında dar ağacı qurulmuşdu. Padşah “Şah gəldi” havasının müşayiəti altında mağara daxil olur. Daha sonra şən hava çalınır və padşah, vəzir-vəkil fərraşların əhatəsində bir qədər oynadıqdan sonra keçib öz yerlərində oturlar.

Vəzir padşahın gəlişinin möhtəşəm olduğunu vurğulayaraq onun küsülüləri barışdırmaq, oynamayanları oynatmaq, haqq-ədaləti bərpa etmək üçün burada olduğunu bildirir və məclisi açmaq üçün sözü Arif Çələbiyə verir. Həzrət Əlinin taxta çıxdığı günün əsrlərdən bəri bayram edildiyini vurğulayan Arif Çələbi bu gün də həmin ənənəyə sadıq qalındığını

bildirərək bu bayramın hamı üçün uğurlu olmasını diləyir və məclisi açıq elan edir.

Kəndin qız-gəlinləri padşah üçün xüsusi olaraq şax bəzəyir, xonçalar gətirirlər. Şaxın mağara gətirilməsi daha təmtəraqlı qeyq olunur. Şaxı gətirən qadın əlində şax bir qədər oynadıqdan sonra onu aparıb padşahın qarşısına qoyur, ardınca digər qadınlar gətirdikləri xonçaları padşahın oturduğu stolun üstünə qoyurlar. Həmin xonçadakı nemətlər məclisin sonunda camaata paylanır.

Padşah məclis boyu danışmır, onun əvəzindən əmrləri vəzir verir, qolu qırmızı sarıqlı fərraşlar da həmin əmrləri yerinə yetirirlər. Padşahın ilk icraatı onun mühafizəsini yaxşı təşkil etmədiyi, karvanın önünün kəsilməsinə şərait yaratdığı üçün fərraşların başçısını asdırmaq olur. Digər fərraşlar həmin adamı qollarına alaraq dar ağacından asırlar. Təbii ki, burada gerçək asılmaqdan söhbət getmir, insana xətər yetirilməsin deyə, onu ya sinəsindən, ya da ayağından asırlar. Padşah başqa kəndlərdən gəlmiş qonaqları casusluqda günahlandırır, amma Arif Çələbinin tapşırığı olduğu üçün onları asdırmır, cərimələməklə kifayətlənirdi. Daha sonra padşaha gətirilən xonçanı dağıtdığı üçün kənd cavanlarından birinin dar ağacından asılmasını əmr edir. Asılmağa məhkum edilmiş şəxsin yaxın adamı cəriməni ödədikdən sonra padşah onu azad edir.

Kənddə bəzi adamların hüzzü düşdüyü üçün məclisdə iştirak etmirdilər. Padşahın ilk icraatlarından biri də onları yasdən çıxarmaq üçün həmin adamları evlərindən gətirdirərək məclisdə oynatmaq olur. Mərasimin maraqlı hadisələrindən biri məclisin ortasında yaşanır. Padşahın mühafizəsini təşkil edən fərraşlardan biri oğurlanır və onu ağ mələfəyə bükülmüş halda maşının arxasında gətirib meydana buraxırlar. Həmin

adamın sinəsinin üstünə də yazıb yapışdırırlar ki, biz belə padşah tanımırıq. Padşahın tələbi ilə onun adamını oğurlamağa cəsarət etmiş şəxsləri tutub dar ağacından asırlar.

Kənd camaatının təsəvvüründə martın 21-22-si Əli bayramı olduğu üçün heç kəs həmin günlərə toy salmazdı. Həmin günə toy salmaq Əlinin bayramına şərik çıxmaq kimi düşünüldüyünə görə toyu olan da məclisi başqa tarixə keçirərdi. Qonşu kənddə həmin gün toy olduğunu öyrənən padşah bəyi onun hüzuruna gətirmələrini tələb edir. Bəyi sağdışı, soldışı ilə birlikdə padşahın hüzuruna gətirirlər. Padşah ondan bu adəti pozduğuna görə izahat tələb edir. Bəyin verdiyi izahatdan razı qalan padşah onu bağışlayır, ona xeyir-dua verir. Bəy də sağdışı, soldışı ilə bir az oynadıqdan sonra məclisi tərk edir.

Günəşli kəndində “Padşah oyunu” səhər tezdən başlayıb gecə saat on ikiyə qədər davam etmiş, yalnız iki dəfə – günortaya yeməyində və axşam naxır gələn vaxt məclisə fasilə verilmişdi. Fasilədən sonra məclisdə əvvəlki qələbəliyin olmayacağını düşünsək də, belə olmadı. Əksinə, kənd sakinləri bu bayrama o qədər bağlı idilər ki, hər dəfə mərasimə əvvəlkindən çox insanın qatıldığını gördükdə təəccübümüzü gizlədə bilmirdik. Mərasimin sonunda isə padşah fərraşların əhatəsində meydanı səssiz-səmirsiz tərk edir.

Folklorda “Padşah oyunu”. “Padşah oyunu”ndan biz ancaq etnoqrafik hadisə kimi söhbət açdıq, bizə bəlli olan mətnlər əsasında onun günümüzdə gəlib çatmış şəklinin təsvirini verdik. Hər bir etnoqrafik hadisənin folklorda mütləq bir inikası olduğunu nəzərə alsaq, onda “Padşah oyunu”nun izləri ilə folklor mətnlərində rastlaşmağımız qaçılmazdır. Folklor mətnlərində yalançı padşahlar özlərini əsl padşahlara bənzədirlər; onlar kimi geyinir, taxtda oturur, insanların şikayətinə

baxır, mübahisəli məsələləri həll edir, hədiyyə qəbul edirlər və s. “Padşah oyunu”na, əsasən, İskəndər, Nadir şahın adıyla bağlı süjetlərdə rast gəlinir. Təbii ki, folklordakı “Padşah oyunu”nu etnoqrafik faktın tam əksi saymaq olmaz. Başqa sözlə, “Padşah oyunu” etnoqrafiyada inisiyasiya mərasiminin tərkib hissəsi kimi çıxış edir, ilin müəyyən vaxtında – qışın bitib yazın gəldiyi, köhnə ilin qurtarıb yeni ilin başladığı dövrdə keçirilir. Folklor mətnlərində isə o, sadəcə, uşaqların oynadığı bir oyun kimi qələmə verilir, onun oynanıldığı vaxt konkret göstərilir. Bərdə rayonundan qeydə alınmış mətnə deyilir ki, İskəndər şahlığa çıxılmazdan əvvəl naxıra gedirdi. Hər dəfə də ayağını dizə qədər pəlçığa batırır, çobanlar hərəsi çomağın bir ucundan tutar, o da çıxıb onun üstündə oturur və gəlib-gedəndən töycü yığardı. Mətnə qeyd olunur ki, bir dəfə Həccə gedən bir nəfər qazıya bir küp qızıl verir ki, burada olmadığı müddətdə qızıldan az-az onun ailəsinə xərcləməyə versin. Qazı qızılları mənimsəyir, onları həmin şəxsin ailəsinə verdiyini sübut etmək üçün yalançı şahid tutur. İskəndər şahidlərdən küpün ölçüsünü soruşduqda hərəsi bir ölçü deyir. Bunun sayəsində qazının yalanını üzə çıxarır və qızılları sahibinə qaytarır (Qarabağ 2012a, 81).

Ağdaş rayonundan qeydə alınmış başqa bir mətnə isə deyilir ki, Nadir hələ şah olmamışdan qabaq bir dəstə uşağı başına yığıb “Padşah oyunu” oynayırdı. Bir nəfərin satmağa alma apardığını görüb yanındakı fərraşlardan həmin adamı onun hüzuruna gətirmələrini tələb edir. Həmin kişi Nadirə bir bağlama alma hədiyyə edir. Fərraşlar onu yola salanda alma satan getmək istəmir və padşahdan verdiyi hədiyyənin qarşılığını tələb edir. Fərraşlar bunun bir oyun olduğunu söyləsəldə, alma satan onlarla razılaşmır. Onun tələbiylə Nadir bir

kağıza şah olarsa, onu özünə vəzir götürəcəyini yazır və altına imzasını atıb alma satana verir. Doğrudan da, aradan xeyli müddət keçəndən sonra Nadir şah seçilir və həmin şəxsi özünə vəzir götürür (AFA 2006, 151).

Yalançı padşahlar o qədər geniş səlahiyyətə malik olurlar ki, hətta həqiqi padşahları öz hüzurlarına gətirməyə, onların fərraşını döydürməyə belə cəsarət edirlər. Belə bir təsəvvürə beş cildlik nağıllar toplusunun I cildində çap olunmuş “Keçəlin divanı” nağılında rast gəlirik. Nağılda deyilir ki, qırx keçəl öz aralarından birini padşah tikmiş, digərlərinin isə hərəsinə gündəlik donluq kəsmişdilər. Keçəllər palçıqdan səki qayırmışdılar. Padşah səkidə ayağını ayağının üstünə aşırıraq oturur və əmrlər verir, digər keçəllər isə onun əmrlərini yerinə yetirirdi (AN 2005, 303). Bu nağıl bir qədər yuxarıda təsvirini verdiyimiz İskəndər haqqında rəvayətlə eyni süjet əsasında qurulmuşdur. Burada da böyük qardaş kiçik qardaşın göndərdiyi ləli mənimsəyir və yalançı şahid tutaraq ləli qardaşının ailəsinə çatdırdığını iddia edir. Böyük qardaşın tutduğu şahidlərə inanan Şah Abbas fərraşlardan böhtan atdığı üçün kiçik qardaşı onun hüzuruna gətirmələrini tələb edir. Fərraşlar kiçik qardaşı aparmağa gələndə yalançı padşah onları qovub deyir: “Vurun bunları, məyər mənnən başqa bırdə paçcah var?” Daha sonra nağılda deyilir ki, yalançı padşah keçəllərdən ikisini Şah Abbası onun hüzuruna gətirməyə göndərir: “... *Şah Abbas baxdı gördü iki adam girdi içəri. – “Abbas kimdi? Paçcah onu çağırır”. Şah Abbas ürəyində dedi: “Sən öl, məsələ var”. Vəzirə dedi: “Vəzir Allahverdi xan, dur, gedək görək bu nə deyir”. Yolda dedi: “Vəzir Allahverdi xan, əyər mən gedəndə durdu ayağa, boynunu vurduracağam. Bunda bir kəramət var”.*

Yavaş-yavaş gəldilər keçəlin qulluğuna. Baxdılar gördülər heç bı keçəl başın yuxarı qalxızdır. Keçdilər qabağında durdular, gördülər heç genə başın yuxarı qalxızmadı. Bir havırdan sonra başın qalxızdı dedi: “Abbas sənsən?” Dedi: “Bəli”. Dedi: “O sövdəyəri neynirsən çağırıp?” Dedi: “Bəs belə-belə. Yalan danışıp, ona görə çağırtdırırdım”. Yalançı padşah şahidlərdən ayrı-ayrılıqda ləlin böyüklüyünü, rəngini soruşur. Ləli görməyən şahidlər hərəsi bir ölçü deyir, müxtəlif rəng söyləyirlər, bunun sayəsində onların yalanı üzə çıxır və ləl sahibinə qaytarılır (AN 2005, 312).

“Padşah oyunu”nun digər variantlarına SMOMPK məcmuəsinin XIII və XXI buraxılışlarında çap olunmuş “Padşah çoban” nağıllarında (TR 920*) rast gəlinir (SMOMPK 1892, 78; SMOMPK 1896, 96). Azərbaycan ərazisində yaşayan ermənilərdən qeydə alınmış həmin nağıllarda yalançı padşah ədalətli bir hökmdar kimi qələmə verilir. Digər variantlardan fərqli olaraq bu nağıllar əsl padşahın öz taxt-tacını yalançı padşaha təhvil verməsi ilə tamamlanır.

“Padşah oyunu”nun müxtəlif janrlı mətnlərdə özünə yer tapması, ən əsası, həmin mətnlərin fərqli-fərqli bölgələrdən yazıya alınması bu təsəvvürün vaxtilə Azərbaycanda geniş yayıldığını göstərir. O zaman belə bir sual yaranır: bu qədər geniş yayılmış bir oyunun müasir dövrə gəlib çıxılmamasını nə ilə izah etmək olar? Günümüzdə gəlib çatan həmin oyunun daha primitiv və sadələşmiş şəkli adlandıra biləcəyimiz “Xan-vəzir” oyunudur, amma etiraf etməliyik ki, bu oyun da folklor mətnlərində təsvir edilən “Padşah oyunu”nun tam oxşarı deyildir. Həmin oyunun tarixi təşəkkülünə dair məlumatların yoxluğu onun hansı səbəbdən bu gün məişətdən çıxdığını izah etməyə imkan vermir. Ona görə bu sualı cavablandırmaqda çətinlik çəkirik.

Digər xalqlarda “Padşah oyunu” haqqındakı təsəvvürlər. C.Frezerin yazdığına görə, fevral ayında Kamboca kralı üç günlüyə taxtdan əl çəkir, bu müddət ərzində o, dövlət işləri ilə məşğul olmur, möhürə əl vurmur, hətta vergi belə yığmır. Onun səlahiyyətlərini müvəqqəti olaraq Kral Fevral yerinə yetirir. Bu vəzifə kral xanədanına uzaq qohum olan bir şəxsə verilir və əsl kral titulu kimi atadan oğula, böyük qardaşdan kiçiyə ötürülür. Münəccimlərin təyin etdiyi uğurlu gün gələndə müvəqqəti kral əyan-əşrəfin müşayiəti ilə şəhərdə gəzintiyə çıxır. Saray filinin üstündə kəcavəsində oturan kral milli geyimli əsgərlərdən ibarət eskort müşayiət edir. Qızıl tac yerinə onun başına ucu şiş qalpaq qoyulur, kral hakimiyyətinə aid nişanələri də almaz qaşlı qızıldan deyil, adi ağacdan düzəldilmiş olur. Müvəqqəti kral əsl krala lazımı ehtiram göstərərək üç günlüyə hakimiyyəti ondan təhvil alır. Sonra müvəqqəti kral məiyyətinin müşayiəti ilə sarayı və paytaxtın küçələrini gəzib dolaşır. Hakimiyyətinin üçüncü günündə o, çəltik dərzilərini fillərə tapdalatdırır, yaxşı məhsul olsun deyərək, hərə həmin düyüdən bir az götürür (Frezer, 2001, 379).

Siamda isə müvəqqəti kralın üç günlük idarəçiliyi qəməri təqviminin altıncı ayının altıncı günü (yəni aprelin sonunda) başlayır, əsl kral isə bu zaman sarayda dustaq edilir. Keçici kral dükan və bazarlarda daha çox mal müsadirə etmək üçün çoxsaylı qulbeçələrini hər tərəfə göndərir. Hətta bu günlər ərzində limana gələn gəmilər müvəqqəti kralın nəfinə müsadirə olunur və fidyə ödədikdən sonra azad edilir (Frezer, 2001, 380).

Bəzi xalqlarda isə müvəqqəti hökmdar ya yarışla, ya da keçirilən hərrac nəticəsində müəyyən edilir. C.Frezer yazır ki, hər yeni ilin başlanğıcında Səmərqənd hakimi, onunla birlikdə şəhərin bütün sakinləri yaxınlıqdakı meşəyə gedib yeddi gün

at üstündə ox atmaq yarışı keçirərdilər. Bayramın son günündə hədəf bir qızıl sikkə olurdu, onu vuran atlı Səmərqəndi bir günlüyə idarə etmək hüququ qazanırdı (Frezer 2001, 382).

Mərakeşdəki müsəlman tələbələr isə hərrac keçirər, ən çox pul verən şəxsi bir neçə həftəliyə Katiblər Sultanı təyin edərdilər. Bu vəzifəni icra edən şəxs həm də mühüm imtiyazlar əldə edirdi: o, vergilərdən azad edilir, əsl sultana birbaşa xahişlə müraciət etmək hüququ qazanır. Hansısa bir dustağı azad etməyi təvəqqe etdikdə onun xahişi nadir hallarda təmin edilməzdi. Katiblər Sultanının vəkilləri tacirlərə və ev sahiblərinə qarşı gülməli ittihamlar irəli sürür və bu ittihamlara görə onları cərimələyirdi. Müvəqqəti sultan sözün əsl mənasında cah-cəlal içərisində yaşayırdı. Cərimələr, sovqatlar, könüllü ianələr və gen-bol ənamlar hesabına kef məclisləri, şənliklər düzəldirdi. Yalançı sultan ilk yeddi günü mədrəsədə qalır, sonra bir dəstə tələbə və sakinlərlə birgə şəhərdən kənar da çay sahilində düşərgə salır. Şəhər kənarında qaldığı yedinci gün əsl sultan Katiblər Sultanını ziyarət edir və Katiblər Sultanının xahişi ilə onun səlahiyyət müddətini daha bir həftə uzadır. Üç həftə sürən bu hakimiyyət dövrü yalançı sultanın şəhərə qayıdıb hakimiyyəti əsl sultana təhvil verməsi ilə tamamlanırdı (Frezer 2001, 382).

Mərakeşdə bu adət yazda, aprel ayında keçirilirdisə, Misirdə qibti təqvimini ilə günəş ilinin birinci günü (10 sentyabrda) keçirilirdi. Həmin gün hökumət üç günlüyə buraxılır və hər şəhər öz hakimini seçirdi. Bu müvəqqəti hakim başına təlxək qalpağı qoyur, əyninə gülməli xalat geyinib əlinə sultanlıq əsası alır və katib libası geymiş adamların, cəlladların müşayiəti ilə şəhər hakiminin evinə yollanırdı. Qanuni hakim müddəiyə özünü devirməyə izn verirdi və o, taxta oturub

divan qururdu. Bu divanın hökm və qərarlarına həm hakimin özü, həm də məmurlar tabe olmalı idi. Üçgünlük hökmranlıqdan sonra onu edama məhkum edirdilər. Əslində, onun özü deyil, içinə salındığı ağac qəfəs yandırılır, o özü isə oradan sağ-salamat çıxırdı (Frezer 2001, 382).

Bəzi ölkələrdə bu adət əsl hökmdarı onu gözləyən təhlükələrdən qorumaq məqsədi ilə keçirilirdi. Şahın bu cür epizodik əvəzlənməsi hallarına İran tarixində tez-tez rast gəlinir. C.Frezerin yazdığına görə, 1591-ci ildə münəccimlər Böyük Şah Abbasi onu gözləyən ciddi təhlükədən xəbərdar edirlər. Təhlükəni adlatmaq üçün şah, Yusif adlı şəxsin xeyrinə taxtdan əl çəkir. C.Frezerin İran mənbələrinə istinadən yazdığına görə, bu şəxs üç gün ərzində nəinki şah adlanmış, həm də qeyri-məhdud hakimiyyətə malik olmuşdur. Bu müddət keçdikdən sonra həmin şəxs edam olunmuş, Şah Abbas taxta çıxaraq uzun sürən şan-şövkətli bir şahlıq dövrü sürmüşdür (Frezer 2001, 386). Xatırlatmaq yerinə düşər ki, M.F.Axundovun “Aldanmış kəvakib” əsərinin mövzusu həmin hadisədən götürülmüşdür.

“Padşah oyunu” haqqında təsəvvürlərə Orta Asiyada da rast gəlinir. Nizamülmülkün “Siyasətnamə” əsərində Novruz bayramına bir neçə gün qalmış carçıların şəhəri, bazarları gəzib şah sarayının xalq üzünə açıq olduğunu elan etmələri barədə məlumat verilir. Bayram günü camaat saraya toplaşar və şikayətlərini çəkinmədən hökmdara edərdi. Padşah taxtdan düşüb baş məbudun qarşısında dizi üstə çökərək deyərmiş: “Mənim şəxsiyyətimə əhəmiyyət vermədən bu adamın mənə qarşı elədiyi şikayətə birtərəfli şəkildə bax və hökm ver”. Bundan sonra məhkəmə qurularmış və şikayətə ədalətlə baxı-larmış (Nizamülmülk 1987).

Yalançı hökmdar haqqında təsəvvürlər “heç bir xalqda və dövlətdə Rusiya tarixindəki qədər rol oynamamışdır”. K.V.Çistovun sözləri ilə desək, XVII əsrin başlanğıcından XIX əsrin ortalarına qədər Rusiya tarixində elə bir dövr tapmaq çətindir ki, orada yalançı hökmdar meydana çıxmasın (Çistov 1967, 29). Hətta bu oyun ölkədə o qədər vüsət almışdır ki, heç bir siyasi məsuliyyəti olmayan yalançı hökmdarlardan qurtulmaq üçün onun keçirilməsi XVII əsrdə qadağan olunmuş, bu oyunun iştirakçıları isə ciddi təqib edilmişlər. Bütün təqiblərə baxmayaraq, bu mərasim yaşamış və folklorda da öz izlərini saxlamışdır. Belə oyunlardan biri maslenitsa həftəsində keçirilir. 1666-cı ildə böyük pəhrizin ilk həftəsi Nikita Borisoviç Puşkin Moskvaya yazdığı ərizədə öz kəndlilərinin əməli haqqında xəbər verir. Məlumatda kəndlilərin öz aralarından kimisə başçı seçdikləri, onu rəhbər adlandırdıqları vurğulanırdı. Seçilən başçının başına qıf qoyulduğu, kəndlilərin onu xərəkdə kənd içində gəzdirdikləri qeyd olunurdu. Silah əvəzinə əllərində yarılmış ağac parçası tutduqları, bayraq əvəzinə ağaca dəsmal bağladığıları, bu görkəmləri ilə camaatda təşviş yaratdıqları deyilirdi (Uspenski 1994, 84).

Hakimiyyətdə olduğu illərdə İvan Qrozni bir neçə dəfə başqalarının xeyrinə hakimiyyətdən çəkilməmişdir: 1564-cü ildə opriçninanın təsisini, 1575-ci ildə isə Simon Bekbulatovu hökmdar qoymaqla əlaqədar. Hər iki halda öz rütbələrini və dövlət atributlarını təhvil verməsinə, paytaxtı tərk etməsinə baxmayaraq, yenə də çarlığında qalmışdır. 1567-ci ildə İvan Qrozni boyar İvan Petroviç Federova (o, xəyanət etməkdə şübhəli bilinirdi) öz paltarını geyindirir, hökmdarlığın atributlarını verərək onu taxtında oturdur. Özü isə onun qabağında təzim edir və hökmdara aid bütün hörməti göstər-

dikdən sonra onu öz əliylə öldürür. Bu oyun arxaik məzmunundan bir qədər uzaqlaşmış, ilk baxışdan taxt-taca iddia edən şəxsi aradan götürmək, qisasçılıq kimi görünür, amma B.A.Uspenskinin fikrincə, bu hadisə maskarad oyununun bir parçasıdır (Uspenski 1994, 85). 1575-ci ildə İvan Qrozni bütün rütbələrini, hökmdarlıq atributlarını Simon Bekbulatova verir, özü İvan Moskovski adını götürür və sadə boyar kimi şəhərdən kənardə məskunlaşır. B.A.Uspenskinin yazdığına görə, Simon Bekbulatovun şərəfinə tacqoyma mərasimi də təşkil olunmuşdur.

M.B.Rudenkonun yazdığına görə, İranın şimal-qərbində yaşayan müsəlman-kürdlərdən ibarət mukri tayfası Novruz bayramında yalançı əmir seçər, onun bütün sərəncamlarını sözsüz yerinə yetirərdilər. Müvəqqəti əmirin cəza vermək, cərimə tətbiq etmək və hədiyyə almaq kimi səlahiyyətləri vardır. Bu oyunun dəyişməz aktyorlarından biri də təlxək idi: təlxək əmirin yanında dayanar və öz hərəkətləri ilə camaatı əyləndirərdi. Əmirin gülməyə ixtiyarı yox idi. Əgər əmir tab gətirə bilməyib gülsə, o özü gülüş hədəfinə çevrilir və onu biabırçı şəkildə qovardılar. Oyunun müddəti əmirin və auditoriyanın marağından asılı idi. Oyun bəzən 20-25 günə qədər uzanardı. Elə ki ətrafın marağı tədricən azalır, əmir bütün iştirakçıların dağılmasını əmr edir. Tək qalan əmir hakimiyyəti həqiqi əmirə verir və qaçıb adi paltar geyinir. Oyun bununla tamamlanardı (Rudenko 1974, 120).

***

Fikrimizcə, “Padşah oyunu” karnaval mədəniyyətinin bir parçasıdır və məsələyə bu kontekstdən yanaşılsa, həmin mədəniyyət hadisəsinin mahiyyətini açmağa kömək edəcəyi

qənaətdəyik. M.M.Baxtinə görə, karnaval mərasimi gülüş üzərində qurulur və rəsmi tədbirlərə, dini mərasimlərə parodiya olaraq meydana çıxır. Tərkibində oyun elementlərinin olması karnaval oyunlarını meydan tamaşalarına yaxınlaşdırsa da, o sırf incəsənət hadisəsi deyil. Karnaval tamaşalarında səhnə yoxdur, o, aktyor və tamaşaçı bölgüsünü sevmir. Burada real həyatın özü oynanılır. İnsanlar təkcə bu həyatı oynamaqla kifayətlənmir, eyni zamanda onu yaşayırlar, özləri bu həyatın bir parçasına çevrilirlər. Ona görə də M.M.Baxtin karnaval tamaşalarını həyatla incəsənət arasında duran bir mədəniyyət hadisəsi kimi səciyyələndirir (Baxtin 1965, 10).

M.M.Baxtinin karnaval mədəniyyətinə şamil etdiyi bu əlamətlərə eynilə “Padşah oyunu”nda da rast gəlirik. “Padşah oyunu” da gülüş üzərində qurulur (səbəbsiz deyil ki, vəzir olacaq şəxsə ilk növbədə gözəl danışmaq qabiliyyəti, camaatı güldürmək, əyləndirmək bacarığı axtarılır) və əsl padşahın bir parodiyasıdır. Karnaval mədəniyyətində olduğu kimi, “Padşah oyunu”nun da öz qayda-qanunları var, kimsə özünü onun fəvqündə tuta bilməz. Hətta ailəsinə itki üz verənlər, yasa olanlar belə padşah tələb etdiyi təqdirdə gəlib bayramda iştirak edir və oynayırlar. Onlar çox gözəl başa düşürlər ki, padşahın verdiyi əmrlərə hər kəs tabe olmalı, həmin əmrləri yerinə yetirməlidir. Əks təqdirdə əmrə tabe olmayanlara güzəşt edilmir və onlar cəzalandırılırlar. Bu səbəbdən böyük-küçük, cavan-qoca hər kəs bu qaydalara əməl edir, bununla özləri də bu oyunun bir parçasına çevrilirlər.

Karnaval mədəniyyəti ierarxik münasibətləri, xüsusi norma və qadağaları qəbul etmir. Karnaval müddətində insanlar arasında adi həyatda mümkün olmayan ideal bir əlaqə yaranır. Muxtar Kazımoğlu - İmanovun “Xalq gülüşünün poeti-

kası” monoqrafiyasında ifadə etdiyi kimi, gündəlik həyatda özünü göstərən rəsmiyyətçilik və ağır davranma halları bayram şənliyində aradan götürülür, sevinc, nəşə, sərbəstlik, azadlıq şənliyin ruhuna hakim kəsilir. Əsl bayram ab-havası məhz bu daxili sərbəstlik və azadlıq sayəsində yaranır (Kazım-oğlu 2006, 240). Bunun nəticəsidir ki, real həyatda ciddi narazılıq doğuracaq bir çox hərəkətlər, davranışlar burada gülüslə qarşılır, normal qəbul olunur. Ordubad rayonunda kişilərin padşahı güldürmək üçün qadınlardan çəkinmədən açıq-saçıq zarafatlar etməsini ancaq bununla izah etmək olar. Yaxud Günəşli kənd sakinlərinin dediyinə görə, bir dəfə padşah yaşlı bir qadının soyundurulmasını əmr edir. Qadın hazırcavablığı sayəsində – “biabır oldum, əynimdə tumanım yoxdur” deməklə bu cəzadan canını qurtara bilir. Ətrafda yad insanlar olduğu halda qadının çəkinmədən əynində tumanı olmadığını dilinə alması karnaval üçün xarakterik sərbəstlikdən xəbər verir.

Qədim dövrdə “Padşah oyunu”, bir qayda olaraq, müvəqqəti padşahın öldürülməsi ilə tamamlanırdı. Sonrakı dövrlər bu adət bir qədər yumşaldılmış və simvolik ölüm ilə əvəzlənmişdir. Babillərdə də əvvəl müvəqqəti hökmdarın özü öldürülürdüsə, sonralar onun salındığı taxta qəfəs yandırılar, özü isə qəfəsin içindən sağ çıxarıları. Azərbaycanda isə bu motiv padşahın taxtdan endirilib suya basılması və yaxud onun soyundurulub simvolik dardan asılması şəklini almışdır. Forma müxtəlifliyinə baxmayaraq, əslində bu motivlər eyni mənanı ifadə edir və yalançı padşahın rüsvayçı sonluğu onun simvolik ölümü anlamına gəlir. Amma mərasimin arxaik məzmunundan uzaqlaşması həmin adətin tədricən silinməsinə səbəb olmuşdur. Bunun nəticəsidir ki, mərasimin son illər qeydə alınmış variantlarının heç birində bu adətə rast gəlinmir, yalnız

mərasim şahidlərinin verdiyi məlumatlarda vaxtilə hansısa padşahı suya basmaları haqqında xatirələr mövcuddur. Əslində mərasimin bütün məğzi, mənası həmin detalda saxlanılır və oyun, bir qayda olaraq, yalançı padşahın suya basılması ilə tamamlanmalıdır. Bu təsəvvür İranda yaşayan kürdlərdə qalmaqdadır. Onlardan qeydə alınmış təsəvvürə görə, padşah gülməkdən özünü nə qədər saxlayardısı, mərasim də bir o qədər davam edərdi. Sual olunur: padşahın öldürülməsi və ya suya basılması nə üçün bu qədər önəm kəsb edir? Bu sualın cavabı əslində mərasimin mahiyyətində gizlənilir.

Xalq mərasim tamaşaları M.M.Baxtinin də ifadə etdiyi kimi cəmiyyətdə, təbiətdə və insan həyatındakı keçid dövrlərlə əlaqədardır. Yenidən doğulma, yeniləşmə, dəyişiklik bu tip mərasimlərin əsas məğzini təşkil edir (Baxtin 1965, 14). “Padşah oyunu” da qışdan yazı keçid dövründə, könhə ilin tamamlanması, yeni ilin başlanması ərafəsində keçirildiyindən digər inisiyasiya mərasimləri ilə eyni mənanı daşıyır. Azərbaycan folklorunda gülüşün arxaik köklərini araşdıran Muxtar Kazımoğlu - İmanov da “Padşah oyunu”nu əsl hökmdarın müvəqqəti ölüm mərhələsindən keçib dəyişməsi kimi səciyələndirir. Onun fikrincə, əsl və yalançı padşah qarşılaşmasında başlıca məqsəd əsl hökmdarı şərdən, yamandan qorumaq və onun həyatverici qüdrətini artırmaqdır (Kazımoğlu 2006, 92). Deməli, “Padşah oyunu” əsl hökmdarın ölümündən yenidən doğulmasını simvolizə edir. Sadəcə olaraq, burada əsl hökmdar rolunda padşahın özü deyil, onun “əkiz tayı” çıxış edir. Yalançı padşahın öldürülməsi və əsl padşahın təkrar taxta çıxması onun yenidən doğulması, yeniləşməsi kimi qavranılır, bununla da yeni hökmdarın daha qüdrətli olacağına, onun hakimiyyətinin daha uzun sürəcəyinə inanılır. Tarixi mənbə-

lərdə Yusif Sərracdan sonra Şah Abbasın hakimiyyətinin daha üzün sürməsinin xüsusi olaraq vurğulanması əslində həmin yeniləşmənin doğurduğu nəticədir.

Mərasimə dair daha qədim təsvirlərdə müvəqqəti padşah cəmiyyətə heç bir faydası olmayan insanlardan seçilirdi (cina-yətkarlardan, Yusif Sərrac kimi başqa dinin nümayəndələrindən və s.). Hakimiyyətdə olduğu müddətdə o, səlahiyyətlərindən öz mənfəəti üçün istifadə edir: saxlatdırdığı gəmiləri fidyə qarşılığında azad edir, şəxsi maraqları üçün camaatdan vergi yığıdır və s. Müvəqqəti hökmdarların bu cür fəaliyyəti folklor mətnlərində də özünə geniş yer tapmışdır. “Pirqulunun şahlığı” (TR 995*) nağlında deyilir ki, məzuniyyətə çıxan padşah öz yerinə yeyib-içən, əhli-kef birini təyin edir. Müvəqqəti padşah hakimiyyətdə olduğu müddətdə bir qadına bir kisə qızıl verir, qəssabın boynunu vurdurtdurur. Etdiyi hərəkətlərin səbəbini soruşduqda məlum olur ki, qəssabın boynunu onunla ədavəti olduğu üçün vurdurtdurub. Qızıl verdiyi qadın isə onun öz arvadıdır, gələcək həyatlarını təmin etmək üçün ona bir kisə qızıl verib (Qarabağ 2013, 275). Deməli, mərasimin daha qədim şəklində müvəqqəti hökmdarlar sahib olduğu səlahiyyətlərdən öz maraqlı üçün istifadə edirdilər. İslamın gəlişindən sonra “Padşah oyunu”nun Həzrət Əlinin adı ilə bağlanması və onun taxta çıxdığı gün kimi səciyyələndirilməsi oyunun məzmununda ciddi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu tarixdən etibarən həmin gün taxta çıxarılacaq adamda yüksək mənəvi keyfiyyətlər axtarılmağa başlanmışdır: həmin adam həm mənən, həm də cismən təmiz olmalı, həmin gün qüsullanaraq taxta çıxmalı, ədalətli hökmdar kimi davranmalıdır. Bu kimi dəyişikliklər nəticəsində mərasim ilkin məzmunundan uzaqlaşaraq, xalqın ədalətli hökmdar arzusunun təcəlləsinə çevrilmişdir.

QAYNAQLAR

AFA 1994 – Azərbaycan folkloru antologiyası (Naxçıvan folkloru), I c., / Tərtib edənlər: T.Fərzəliyev, M.Qasımlı. Bakı: Sabah, 1994, 388 s.

AFA 2006 – Azərbaycan folklor antologiyası (Ağdaş folkloru), XVI c., / Toplayıb tərtib edən: İ.Rüstəmzadə. Bakı: Nurlan, 2006, 496 s.

AN 2005 – Azərbaycan nağılları / Tərtib edən: Hənəfi Zeynallı. 5 cildə, I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 361 s.

Baxtin 1965 – Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. М.: Художественная литература. 1965, 527 с.

Çistov 1967 – Чистов К.В. Русские народные социально-утопические легенды XVII-XIX вв.: Моногр. М.: Наука, 1967, 341 с

Frezer 2001 – Фрэзер Дж.Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии. В 2 т. Том 1. / Пер. с англ. М.Рыклина. М: ТЕРРА-Книжный клуб, 2001, 528 с.

Kazımoğlu 2006 – Kazımoğlu Muxtar. Xalq gülüşünün poetikası (monoqrafiya). Bakı: Elm, 2006, 268 s.

Qarabağ 2012a – Qarabağ: folklor da bir tarixdir, II kitab (Bərdə və Ağcabədi rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri) / Tərtib edən: İ.Rüstəmzadə. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 484 s.

Qarabağ 2012b – Qarabağ: folklor da bir tarixdir, III kitab / Tərtib edən: İ.Rüstəmzadə. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 468 s.

Qarabağ 2013 – Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IV kitab (Laçın, Qubadlı, Zəngilan rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri) / Toplayanlar: İ.Rüstəmzadə, S.Bağdadova. Tərtib edən: İ.Rüstəmzadə. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 460 s.

Nizamülmülk 1987 – Nizamülmülk Əbu Əli Həsən ibn Əli Xacə. Siyasətnamə. Farscadan tərcümə, əsər və müəllif haqqında qeydlər R.Sultanovundur. Bakı: Elm, 1987, 208 s.

Rudenko 1974 – Руденко М.Б. Новогодние обрядовые празднества у курдов / Фольклор и этнография. Обряды и обрядовый фольклор. Л.: Наука, 1974, с.118-124

Seyidov 1990 – Seyidov M. Yaz bayramı. Bakı: Gənclik, 1990, 96 s.

SMOMPК 1892 – Сборник материалов для описания местностей и племён Кавказа, вып. XIII, Тифлис, 1892.

SMOMPК 1896 – Сборник материалов для описания местностей и племён Кавказа, вып. XXI, Тифлис, 1896.

Sultanlı 1964 – Sultanlı Ə. Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf tarixindən, Bakı: ADN, 1964, 304 s.

Şamil 2009 – Şamil Ə. Novruz bayramında “Xan bəzəmə” və oradakı arxaik ünsürlər / Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, Bakı: Nurlan, XXXI cild, 2009, səh.117-128

TR – Azərbaycan nağıllarının süjet göstəricisi (Aarne-Tompson sistemi əsasında). Bakı: Elm və təhsil, 2013, 368 s.

Uspenskiy 1994 – Успенский Б.А. Царь и самозванец: самозванчество в России как культурно-исторический феномен / Успенский Б.А. Избранные труды. Т.1. Семиотика истории. Семиотика культуры. М., 1994, с.75-109

“Padshah oyunu (game of king)” and its archaic roots

Summary

In the article was described “Padshah oyunu (game of the king)” on the basis of material collected from areas of the Republic of Azerbaijan – Lachin, Gubadli, Jabrail, Beylagan and Ordubad and investigated ritualny roots of this game. Author notes that, the “Padshah oyunu” is so deeply rooted in this culture with the expanding of folklore collecting it’s possible to find traces of this ceremony in other regions.

The “Padshah oyunu” explained in the context of the carnival culture in the article. According to the author, “Padshah oyunu” is symbolize the death and resurrection of real king. The killing of the false king and enthronement the true king his perceived as re-birth and renewal, thus, it is believed that would be more powerful the new ruler, longer continue its reign. But after the arrival of Islam the ceremony concluded with the name of Imam Ali, is characterized as the day of his coming to power. This resulted serious changes in the context of the game. Since then, this game have become the manifestation of people's dream for a just ruler.

Keywords: Padshah oyunu (game of king), the false king, Novruz, carnival culture, ceremony, death and resurrection.

“Падишах оюну (игра в царя)” и ее архаичные корни

Резюме

В статье на основе фольклорных материалов, собранных в Лачинском, Губадлинском, Джебраилском, Бейляганском и Ордубадском районах Азербайджанской

республики дано описание игры обряда “Падишах оюну” (“Игра в царя”), исследованы ее исторические корни. Автор статьи отмечает, что “Падшах оюну” запустила глубокие корни в азербайджанском культурном пространстве, по мере расширения ареала собирания фольклорных материалов в различных регионах республики становиться неизбежным встретить ее следы, ее различные формы и вариации даже в самих отдаленных регионах.

В статье “Падшах оюну” истолковывается в контексте карнавальная культура. По мнению автора игра “Падишах оюну” символизируют смерть и воскрешение настоящего правителя. Только, здесь в роли настоящего правителя выступает не сам падишах и ее заместитель, то есть “близнец”. Убийство ложного падишаха и повторное восшествие настоящего падишаха на престол здесь воспринимается как его новое рождение, обновление и вследствие это появлялось убеждение в том, что новый правитель будет могущественным, сильным и его власть будет долговечность. Но после распространения мусульманской религии этот обряд был привязан с именем Хазрата Али. Торжественное празднование дня восшествия на престол оказала серьезное изменение в содержании игры. С того времени эта игра превратилась в проявления мечты народа о справедливом правителе.

Ключевые слова: Падишах оюну (игра в царя), ложный царь, Новруз, карнавальная культура, церемония, смерть и воскресения.